

Ἄννας Κελεσίδου, *Φιλοσοφικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς*, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Γρηγόρη, 1990, 170 σσ.

«Ἐρωτικὸ καρπὸν» χαρακτηρίζει τὸ νέο της βιβλίο ἡ Ἄννα Κελεσίδου καὶ ἐμεῖς τὸ ὑποδεχόμεθα μὲ τὴν ἴδια χαρὰ καὶ ἀγαλλίαση ποὺ ὑποδεχόμεθα κάθε τι τὸ ἐρωτικὸ — τὸ γνήσια καὶ ἀθῶα ἐρωτικόν. Ὡς εὐχάριστο ξάφνιασμα ὑποδεχόμεθα αὐτὸ τὸ βιβλίο, ἀπὸ μία συγγραφέα ἡ ὁποία μέχρι σήμερα μᾶς ἔχει συνηθίσει σὲ πειθαρχημένες καὶ ἄκρως στοχαστικὲς ἀναλύσεις συστηματικῆς φιλοσοφίας. Διακεκριμένη Πλατωνίστρια, ἔχει προσφέρει λίαν πρωτότυπες προσεγγίσεις τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου — κυρίως σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πολιτικὸ καὶ θρησκευτικὸ τοῦ στοιχείου, καθὼς καὶ τὸ συσχετισμὸ τους. Ἀλλά, ἐπὶ πλέον, τῇ διατριβῇ της εἰς «τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων» ἔχει ἀξιοποιήσει προκειμένου νὰ παράσχει πρωτότυπες ἐργασίες, οἱ ὁποῖες ἐκτείνονται ἀπὸ Προσωκρατικούς καὶ —διὰ τῶν Ἀριστοτέλη, Πλωτίνου, Πλήθωνος— φθάνουν μέχρι τὸν Hegel, γιὰ νὰ καταλήξουν στὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ φιλοσοφία, ὅπως αὐτὴ ἐκφαίνεται σὲ σημαντικὲς μορφές της μέσα στὸ ἔργο τῶν Θεοδωρακόπουλου, Τσάτσου, Κανελλόπουλου, Μουτσόπουλου, Δεσποτόπουλου.

Ἡ διατριβὴ τῆς Ἄννας Κελεσίδου σὲ ὅ,τι ὄχι πάντοτε ἐπιτυχῶς ἀποκαλεῖται «φιλοσοφίες τοῦ ὑπαρξισμοῦ» δὲν ἀποτελεῖ ἐπίσης κάτι τὸ καινούριο — συνιστᾷ στοιχεῖο τοῦ ἤδη γνωστοῦ ἔργου της. Ἐν τούτοις, ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ νέο στοιχεῖο, εἶναι ὁ *τρόπος* μὲ τὸν ὁποῖο ἡ συγγραφέας συνθέτει τὸν παρόντα τόμο καὶ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἡ ἴδια ἐπέλεξε νὰ ἀποτελέσουν τὸ περιεχόμενό του. Στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν, κατὰ τρόπο νομίζουμε ἀλάνθαστο, τὸ ποῦ αὐτὴ τῇ στιγμῇ εὐρίσκεται ἡ Κελεσίδου, ὄχι μόνο ὡς φιλόσοφος καὶ στοχαστής, ἀλλὰ καὶ γενικότερα ὡς ἄνθρωπος.

Αὐτὸ ποὺ ἡ ἴδια χαρακτηρίζει ὡς «ἐρωτικὸ καρπὸν» (διότι πρόκειται περὶ βιβλίου τὸ ὁποῖο «γεννήθηκε στὴν εὐφορῇ γῇ τῆς διδασκαλίας... ἓνα βιβλίο ποὺ πρωταγαπήθηκε ἀπὸ τοὺς νέους στὴν ψυχὴ καὶ τὴν ἡλικία καὶ πάλι σ' αὐτοὺς ἀπευθύνεται») αὐτὸ θὰ τὸ ὀνομάζουμε φιλοσοφία τῆς καρδιάς. Ὅχι μόνο τῶν συγγραφέων καὶ τοῦ ἔργου ποὺ παρουσιάζεται, ἀλλὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς συγγραφέως. Τὸ γιατί μπορεῖ εὐκολὰ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη ποὺ θὰ μελετήσῃ μὲ εὐαισθησία τὴ λογικὴ τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς συνθέσεως τοῦ βιβλίου καὶ θὰ διαψηλαφίσει τὸ περιεχόμενο τῶν ἀναλύσεων μὲ μίαν εὐπαθεῖ ἀφή. Καὶ τότε θὰ ἀντικρίσῃ τὸ πῶς προβάλλει μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ ὄχι ἀπλῶς, ἢ λογικῆ, ἀλλὰ —κατ' ἐξοχήν— ἢ καρδιὰ τῆς συγγραφέως. Γεγονὸς τὸ ὁποῖο εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἐπιτρεπτό, ἀλλὰ ἀποτέλεσε μίαν δεσπόζουσα τάση τῆς φιλοσοφίας, τῆς φιλοσοφίας τοῦ πάθους, ἀπὸ τὸν Kierkegaard καὶ ἐξῆς.

Ὁ τόμος περιλαμβάνει μία ἀνάλυση τῶν ἐξωλογικῶν τάσεων τῆς ψυχῆς, ὅπως αὐτὲς ἀπαντῶνται στὸ ἔργο τοῦ Nietzsche — μὲ μία παρένθετη συγκριτικὴ θεώρηση τοῦ Schopenhauer. Συνεχίζει δὲ μὲ μία ἐκτεταμένη ἀνάλυση στοιχείων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Kierkegaard.

Θὰ σημειώσουμε δύο ἰδιαίτερα σημαντικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προσεχθοῦν σὲ αὐτὸν τὸν τόμο. Πρῶτον, ἡ Κελεσίδου ἐπιμένει ἰδιαίτερα στὴν ἐπισήμανση βιογραφικῶν στοιχείων τῶν φιλοσόφων ποὺ μελετῶνται. Ὅμως δὲν παραθέτει ἀκριβῶς βιογραφικὰ σημειώματα — ἡ γνώση αὐτῶν ἐκ μέρους τοῦ ἀναγνώστη θεωρεῖται ὡς δεδομένη. Ἀλλὰ παραθέτει, τονίζει καὶ ἀναλύει ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς τῶν φιλοσόφων, τὰ ὁποῖα τονίζουν, καὶ ἐνίοτε ἴσως ἐρμηνεύουν, καίρια στοιχεῖα τῆς σκέψεώς των — στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ κύριο ἀντικείμενο τῶν ἀναλύσεων τῆς συγγραφέως. Ποιὸ εἶναι τὸ κριτήριό μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιλέγονται οἱ πλευρὲς τῆς σκέψεως καὶ οἱ συναφεῖς (θεωρούμενες ὡς ἐπεξηγοῦσες) πλευρὲς τῆς ζωῆς τῶν φιλοσόφων; Ἐδῶ πιστεύουμε ὅτι ἐπεμβαίνει καθοριστικὰ ἡ συγγραφέας, ὅχι μόνο ὡς φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος ποὺ ζεῖ καὶ πορεύεται τῇ δικῇ του πορείᾳ. Κατὰ τοῦτο θεωρήσαμε τὸ βιβλίο τοῦτο ὡς περιέχον φιλοσοφία τῆς καρδιάς καὶ μαρτύριο γιὰ τὴν ἴδια τὴ συγγραφέα.

Δεύτερον, ὑπάρχει μία ἐσωτερικὴ συνάφεια, ἡ ὁποία διατρέχει καὶ συνθέτει τὸν ὅλο τόμο σὲ ἓνα λογικῶς οἰκοδομημένο ὅλον. Κάθε προηγούμενο κεφάλαιο προετοιμάζει, ὑπὸ μορφήν ἀπαντήσεων καὶ διεξόδων, τὸ ἐπόμενο. Οἱ ἐξωλογικὲς τάσεις τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ Nietzsche, εἰσάγουν κατὰ τρόπο ἔντονο — θὰ λέγαμε πιεστικό — τὸ στοιχεῖο τῆς ἀγωνίας, ὡς στοιχείου διακαθοριστικοῦ τῆς ὑπάρξεως. Ὅποτε ἡ ἐκβολὴ στὴν σκέψη τοῦ Kierkegaard ἀποτελεῖ τὴν ἀναπόδραση συνέχεια τῶν ἀναλύσεων. Ἀλλὰ ἂν μὲ τὸν Kierkegaard ἡ ἀγωνία θεωρεῖται καὶ βιώνεται στὴ δραματικὴ τῆς κορύφωση, μὲ τὸν Miguel de Unamuno ἀρχίζει νὰ φαίνεται μία διέξοδος: Ἡ ἀγωνία συνδέεται ἐτυμολογικὰ καὶ οὐσιαστικὰ μὲ τὸν ἀγῶνα, καὶ ὁ χριστιανισμὸς ναὶ μὲν τανύει τὴν ὑπαρξήν, ἀλλὰ καὶ τῆς δείχνει ἓνα δρόμο διεξόδου τῆς ἀγωνίας. Ἡ ὑπέρβαση τῆς ἀγωνίας ὁδηγεῖ στὴ μελέτη τοῦ Gabriel Marcel, ἀπὸ ἐκεῖ δὲ στὸν Karl Jaspers, τὸν φιλόσοφο τῶν ὁριακῶν καταστάσεων. Ἡ ἐξέταση τοῦ Marcel εἶναι λογικὰ ἐπόμενη, δεδομένου ὅτι ἀπὸ τοὺς λεγομένους φιλοσόφους τοῦ ὑπαρξισμοῦ θεωρεῖται ὡς ὁ ἐγγύτερα εὐρισκόμενος πρὸς τὴ σκέψη τοῦ Kierkegaard — ἂν καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ πρῶτος ἀνέπτυξε τὶς βασικὲς τοῦ ιδέες χωρὶς νὰ ἔχει διαβάσει καθόλου τὸν Kierkegaard. Ἀλλὰ, ἐπὶ πλέον, ὁ Marcel καὶ ὁ Jaspers θεωροῦνται ὅτι ἀνήκουν σὲ μία ὁμάδα ὑπαρξιακῶν φιλοσόφων οἱ ὁποῖοι ἔχουν δύο σαφῆ χαρακτηριστικά: Πρῶτον, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «ὀριζόντια» ὑπέρβαση δέχονται καὶ μία «κάθετη» ὑπέρβαση — πρὸς τὴν κατεύ-

θунση τοῦ Θεοῦ. Δεύτερον, παραμερίζουν τὴν ὄντολογία μὲ τὴν κλασικὴ σημασία τῆς λέξης καὶ δὲν ἐργάζονται μὲ ὀρθολογικὲς διαδικασίες, ἀλλὰ περισσότερο μὲ τὴν ἐλεύθερη περιγραφή τῶν ὑπαρξιακῶν ἐμπειριῶν. Εἰδικὰ ἡ σκέψη τοῦ Marcel εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀντισυστηματικὴ, γι' αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι καὶ δυσχερὴς μία σύνοψη τῆς διδασκαλίας του.

Ἀντίθετα μὲ τὰ ἀνωτέρω δύο χαρακτηριστικὰ τῶν Marcel καὶ Jaspers εἶναι ἐκεῖνα τῶν Martin Heidegger καὶ Jean-Paul Sartre, γι' αὐτὸ καὶ ἡ συγγραφέας, πιστὴ στὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ συνθέσεως τοῦ τόμου, ἀφιερώνει σὲ αὐτοὺς τὰ ἐπόμενα δύο κεφάλαια. Ἀκριβῶς δὲ γιὰ νὰ μὴν ἐκκλίνει αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς, ἐκθέτει τὴ φαινομενολογία τοῦ Edmund Husserl σὲ ἓνα Ἐπίμετρο, καὶ τὴν ἀναλύει σὲ συσχετισμὸ μὲ ἄλλες «παράλληλες σκέψεις» (ὅπως τὶς ὀνομάζει), ἀναφερόμενη κυρίως στὸν Πλάτωνα, τὸν M. Merleau-Ponty καὶ τὸν Kant, προκειμένου νὰ φωτίσει τὴν ἔννοια τῆς φαινομενολογίας τοῦ Husserl ἐξ ἀντιδιαστολῆς. Ἐν συνεχείᾳ δέ, προχωρεῖ σὲ μία λεπτομερέστερη ἀνάλυση αὐτῆς τῆς φαινομενολογίας καθ' ἑαυτήν.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ συγγραφέας δὲν φιλοδοξεῖ μία ἐξαντλητικὴ συστηματικὴ ἀνάλυση ὀρισμένων φιλοσόφων ποὺ πρωταγωνιστοῦν στὰ «φιλοσοφικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς μας». Ὁ σκοπὸς τῆς εἶναι περισσότερο νὰ δώσει τὸ στίγμα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ἐπιλέγοντας ἐκεῖνες τὶς κατηγορίες οἱ ὁποῖες διακαθορίζουν τὴ φυσιογνωμία αὐτῆς τῆς ἐποχῆς — καὶ τὴν χαρακτηρίζουν ὄχι μόνο μὲ τὴν παρουσία τους (ὅπως ἡ ἀγωνία), ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀπουσία τους (ὅπως ἡ πίστη). Τοῦτο τὸ ὑπαινίσσεται καὶ ἡ ἴδια ἀναφερόμενη στὸ βιβλίο, τονίζοντας ὅτι «δὲν πρόκειται βέβαια ἀπλὰ γιὰ ἱστορίηση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐπικαιρότητα κάποιων στοχασμῶν, τὴν ἐπικαιρότητά τους γιὰ τὸν καθένα μας». Κυριαρχοῦν στὶς ἀναλύσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου οἱ ὀδυνηρὲς ἀναφορὲς στὴ μοναξιά, τὴν ἀγωνία, τὴν ἐλευθερία, τὸν Θεό, τὴν πίστη, τὴν ἀλήθεια, τὴν εὐθύνη, τὴν πράξη, τοὺς ἄλλους, τὴν ἐπικοινωνία. Κυριαρχεῖται αὐτὸ τὸ βιβλίο ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξης, ὅπου κατ' ἐξοχὴν τονίζεται τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀνεκπλήρωτο ὄραμα τοῦ ἀνθρώπου. Τονίζεται ἡ τραγικότητά του, ὄχι τόσο νοουμένη ὡς ἀποτέλεσμα ἀτελοῦς γνώσεως (αὐτὸ δὲν ἔχει θέση σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο), οὔτε ὡς ἠθικὴ ἀτέλεια — οὔτε ἀκόμη ὡς ἀτελὴς ἐλευθερία. Τονίζεται περισσότερο ἡ τραγικότητα τῆς μοναξιάς τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀγωνίας του, τῆς ἀπουσίας τῆς κατανόησης (ὄχι τῆς γνωστικῆς, ἀλλὰ τῆς ὑπαρξιακῆς — νοουμένης συχνότατα καὶ ὡς ἀλληλο-κατανόησης). Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ἡ ἴδια περιγράφει, μὲ ἓναν μελαγχολικὸ σαρκασμὸ, τὴν ἀντίθεσή της, ποὺ φθάνει ἕως τὴν ἀδιαφορία, ἀπέναντι στὴν ἐπιστημολογία — θέση ποὺ προσυπογράφουμε καὶ συμμεριζόμεθα τὰ μέγιστα. Διατηροῦμε τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τοῦ τόμου θὰ πρέπει νὰ λειτούργησε γιὰ τὴ συγγραφέα κατὰ

τρόπο ἀπελευθερωτικό. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε περιγράφει τοῦτο ὡς «ἐρωτικό καρπό» — τουτέστιν, τὰ ἐναγώνια ἐρωτηματικά καὶ ἀδιέξοδα ποὺ δὲν ἐπιλύονται στὶς σελίδες του, εὑρίσκαν τελικῶς τὴ διέξοδο μέσω τῆς ἀνθρώπινης ἐπαφῆς καὶ ἐπικοινωνίας.

Τὸ βιβλίο διαθέτει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ μίας μελέτης ἀκαδημαϊκῶν προδιαγραφῶν. Διαθέτει μία ἐσωτερικὴ συνέπεια σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ δομὴ του καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν τεκμηρίωση τῶν ἀπόψεων, μὲ τὶς καίριες παραπομπές καὶ τὴν πλούσια βιβλιογραφία — στοιχεῖα τὰ ὁποῖα κατευθύνουν κατὰ τρόπο καρποφόρο τὸ μελετητὴ ὁ ὁποῖος θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐμβαθύνει σὲ κάποια σημεία.

Ἀλλά, ἂν καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ἀκαδημαϊκῆς τάξεως καὶ ἐρευνητικῆς δεοντολογίας τὸ βιβλίο ἐκπληροῖ στὸ ἀκέραιο τὸ καθῆκον του, θὰ καλέσουμε τὸν ἀναγνώστη (ιδίως δὲ αὐτὸν ποὺ ἡ συγγραφέας ἀποκαλεῖ «αἰσθαντικὸ ἀναγνώστη») νὰ μελετήσῃ τὸ βιβλίο ὄχι μόνον μὲ τὸ μυαλὸ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν καρδιά του. Μὲ τὸ ἔργο αὐτό, ἡ Κελεσίδου προσφέρει μία φιλοσοφία τῆς καρδιάς, ὅπως ἤδη σημειώσαμε. Ἡ ἴδια ἀναφέρει τὰ λόγια τοῦ Unamuno: «Ξανάζησα μὲ τὸν Πασκάλ στὸν αἰῶνα του, στὸ περιβάλλον του, καὶ ξανάζησα μὲ τὸν Κίρκεγκααρντ στὴν Κοπεγχάγη. Καὶ δὲν εἶναι τάχα αὐτὸ ἡ ὑπέρτατη ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς;» (σ. 67). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια συμπληρώνει: «Τὸ νὰ εἶσαι σύγχρονος μὲ κάποιον σημαίνει νὰ ζεῖς τὸ λόγο του ὡς σάρκα καὶ ὄχι ὡς γράμμα, νὰ σκηνώσῃ ὁ λόγος του μέσα σου».

Αὐτὸ ἀκριβῶς καλοῦμε τὸν ἀναγνώστη νὰ πράξει, προκειμένου νὰ νιώσῃ —καὶ ὄχι ἀπλῶς νὰ κατανοήσῃ— σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση τὴν ἀξία αὐτοῦ τοῦ νέου ἔργου τῆς Ἄννας Κελεσίδου.

Τάκης ΤΖΑΜΑΛΙΚΟΣ
(Θεσσαλονίκη)

Θεοχάρη Χ. ΚΕΣΣΙΔΗ, *Ἱστορικὰ-Φιλοσοφικὰ-Κριτικά*, Ἀθήνα, οδεβ, 214 σσ.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Θ. Κεσσίδη, καθηγητῆ τοῦ Ἰνστιτούτου Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας τῆς πρώην ΕΣΣΔ καὶ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, περιλαμβάνει ὀκτὼ «ἱστοριοφιλοσοφικὲς μελέτες» μὲ ἀναφορὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ διανόηση καὶ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους της (Α' μέρος), καθὼς καὶ πέντε «κριτικὰ ἄρθρα καὶ σημειώματα» (Β' μέρος).

Στὴ μελέτη μὲ τίτλο «Ἡ ἀρχαιότητα καὶ ἡ σύγχρονη ἐποχὴ» ὁ συγ-